

zonde aanzette. Enkele generaliseringen ten spijt worden de artikelen gekenmerkt door een liefde voor detail en een brede historische feitenkennis. Van Herwaarden brengt een schat aan details voor het voetlicht. Zijn eruditie blijkt ook uit de uitgebreide bijlagen met een weergave van de achterliggende bronnen (vaak transcripties van de oorspronkelijke bronnen met een vertaling als het om Latijn gaat).

De liefde voor bijzonderheden is de kracht, en tegelijkertijd ook de zwakte van het boek. Soms lijkt de auteur zich in de details te verliezen: elk artikel behandelt een veelheid aan aspecten. Het opstel over aflaten bijvoorbeeld omvat een historiografie, een paragraaf over reglementen en tarieven, over de handel in aflaten, de aflaten in Rome, een datering van het Beatrijs-handschrift aan de hand van een aflatenlijst, Romeinse aflaten die verkrijgbaar waren in de Nederlanden en aflaatbroederschappen. En tot slot gaat Van Herwaarden in op aflaten en verinnerlijkte geloofsbeleving. De meanderende schrijfstijl van interessant detail naar interessant detail maakt het soms lastig om de lijn van het verhaal te volgen. Daar komt bij dat de redactie de opstellen presenteert zonder ze onderling te verbinden of de gemaakte selectie duidelijk te verantwoorden. 'Helaas' moet ik zeggen, want iets dergelijks had de bundel meer samenhang en structuur gegeven. *Een profane pilgrimage* kan het best worden omschreven als een bloemlezing. De teksten over verwante thema's vullen elkaar aan en overlappen elkaar hier en daar zelfs, maar ze dienen bovenal los van elkaar te worden gelezen.

Hanneke van Asperen (Nijmegen)

Het Gaesdonckse-traktatenhandschrift. Olim bs.

Gaesdonck, Collegium Augustinianum, ms. 16.

Diplomatische editie op basis van foto's uit de Titus Brandsmacollectie bezorgd door M.K.A. van den Berg, met medewerking van A. Berteloot en Th. Mertens en een beschrijving met een codicologische reconstructie van de bron door H. Kienhorst.

Hilversum: Verloren, 2005 (Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden IX), 374 p., ISBN 9065507876, € 30,00.

Met de diplomatische editie van het *Gaesdonckse-traktatenhandschrift* kan eindelijk ieder die dat wil, kennis nemen een van de bekendste Middelneder-

landse handschriften met geestelijke literatuur. Dat is opmerkelijk daar het handschrift zelf niet meer bestaat: het is in de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan nadat het voor de veiligheid naar Münster was overgebracht. Dat het desondanks toch diplomatisch uitgegeven kon worden, met bovendien een zeer nauwkeurige beschrijving van de materiële codex, is te danken aan het werk van Titus Brandsma: rond 1927 besloot hij een fotografische collectie aan te leggen van de belangrijkste Middelnederlandse geestelijke handschriften. Hij wilde namelijk voor het onderzoek naar de 'Geschiedenis van de Nederlandse mystiek', zoals zijn leeropdracht aan de Katholieke Universiteit Nijmegen luidde, de bronnen van de vroomheidsgeschiedenis verzamelen. Tot de handschriften waarvan hij vóór 1938 foto's had weten te verwerven, behoorde ook hs. Gaesdonck, Collegium Augustinianum, 16. Deze foto's vormen de basis van zowel het hier gepubliceerde afschrift als van de knappe beschrijving van de codex in de inleiding. Het Titus Brandsma Instituut in Nijmegen en het Nederlands Carmelitaans Instituut in Boxmeer, die beide over foto's van het handschrift beschikken door de verzamelactiviteiten van Brandsma, hebben met hun toestemming het verschijnen van deze editie mogelijk gemaakt.

Voor wie vertrouwd is met de middeleeuwse geestelijke letterkunde uit de Nederlanden, heeft het Gaesdonckse handschrift, door Van den Berg voorzien van de noodnaam het *Gaesdonckse-traktatenhandschrift*, een soort mysterieuze aantrekkingskracht: het zou het bewijs leveren van datgene wat in theorie eigenlijk niet bestond, namelijk het onderhouden en beleven van echte mystiek in een vrouwenklooster. Vanwege het gevaar van extatische uitwassen en ketterij werd het lezen van mystieke teksten in vrouwenkloosters sterk aan banden gelegd of ook wel uitdrukkelijk verboden door de mannen die met de pastorale zorg voor vrouwenkloosters belast waren. Zij konden de praktijk echter niet altijd naar hun hand zetten en als bewijs daarvan stelt het *Gaesdonckse-traktatenhandschrift* niet teleur. Naast de vijf mystieke traktaten waaraan het handschrift zijn nieuwe naam te danken heeft, bevat het teksten van de Brabantse mysticus Ruusbroec, van de drie Rijnlandse mystici Johannes Tauler, Henricus Suso en Meister Eckhart, van Gerlach Peeters, een mystieke moderne devoot, en ten slotte het zogenaamde

Geestboek. De vrouwen die het handschrift maakten, waren duidelijk niet erg volgzzaam.

Op basis van enkele aanwijzingen in de codex wordt in de inleiding overtuigend aangetoond dat de regularissen uit het Sint-Agnietenklooster te Arnhem het handschrift hebben gemaakt (dat was wel eerder naar voren gebracht, maar zonder deugdelijke onderbouwing). Voor de achterplaten zijn namelijk fragmenten uit hetzelfde *Rijmbijbel*-handschrift gesneden dat ook gebruikt is voor een ander handschrift uit het Arnhemse Agnietenklooster. Het traktatenhandschrift is door negen kopiïsten geschreven. De eerste van die handen kon zelfs geïdentificeerd worden: het blijkt te gaan om Alberta van Myddachten, die van 1542 tot 1570 in het Agnietenklooster woonde. De taalkenmerken van het handschrift vormen een bevestiging van die herkomst. Het handschrift kwam vermoedelijk niet lang na 1550 tot stand. Na de opheffing van het klooster verhuisde het handschrift met de mystieke traktaten in de zeventiger jaren van de zeventiende eeuw naar Gaesdonck, waar meer handschriften werden verzameld.

De teksten van het handschrift zijn diplomatisch uitgegeven volgens richtlijnen die nauwkeurig beschreven zijn in het eerste deel van de reeks van de *Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden*. Het belangrijkste principe is dat de tekst wordt weergegeven in overeenstemming met één handschrift, in dit geval dus olim Gaesdonck, CA, 16. Het doel van de reeks is om vlot leesbare tekstedities te verzorgen die als basis kunnen dienen voor verdere studie op bijvoorbeeld filologisch, cultuurhistorisch en in dit geval natuurlijk vroomheidshistorisch terrein. De waarde van een dergelijke diplomatische editie is gelegen in het feit dat ze de getrouwe weergave geeft van één handschrift, waardoor het (soms moeizame) gebruik van het handschrift zo niet overbodig wordt, dan toch tot een minimum beperkt kan worden en dat de afzonderlijke teksten bestudeerd kunnen worden in de context waarin ze indertijd geplaatst zijn. Dat het nauwkeurig uitgeven van een handschrift niet eenvoudig is, zal iedereen beamen die ooit een poging daartoe gewaagd heeft, maar tegelijk staat of valt de waarde van een diplomatische editie met de betrouwbaarheid ervan. Hoe is het in dat opzicht gesteld met de editie van *Het Gaesdonckse-traktatenhandschrift*? Een steekproef om de nauwkeurigheid

van de editie te controleren, diende zich vanzelf aan: in de uitgave zijn foto's opgenomen van in totaal 240 regels van het handschrift, oftewel twaalf folia; de meeste bladen van het handschrift tellen namelijk 20 regels.

Afgezien van enkele gevallen waarin men van mening kan verschillen over de woordscheiding of het gebruik van *i/j* (dergelijke dingen zullen altijd voorkomen en acht ik niet van groot belang), komen in het afschrift van de twaalf fotografisch gereproduceerde folia drie echte verlezingen voor (f. 1r2 ghelijck i.p.v. gelijk; f. 141v2 onbeschuldigde i.p.v. onbeschuldichde; f. 212r1 heiligen i.p.v. heyligen, vet betekent dat de tekst met rood is geschreven) en tienmaal is een afkorting verkeerd opgelost (f. 1r2 Jhesu i.p.v. Jhesu; f. 75v9; Ende i.p.v. Ende; f. 165r1 iherusalem i.p.v. iherusalem; f. 212r2 Daer i.p.v. Daer; f. 212r5 ihesus i.p.v. ihesus; f. 212r6 gijnck i.p.v. gijnck; f. 239r16 leerden i.p.v. leerden; f. 248r1 bouen i.p.v. bouen; f. 248r18 beren i.p.v. beren en moegen i.p.v. moegen). Verder leest de editie in het begin van hand 8 op f. 244r12 sunte, een lezing die bij andere handen voorkomt, maar op deze plek staat in het handschrift duidelijk scē en niet stē, zoals de editeur blijkens p. 62 gelezen heeft. De weergave zou dus eerder sancte moeten zijn. Hetzelfde geldt m.i. voor f. 239r17. Men moet dus rekening houden met gemiddeld meer dan één fout per bladzijde. Voor een diplomatische editie is dat toch teleurstellend.

Dat het moeilijk is om consequent te zijn, blijkt uit de weergave van het woord Heer/Here, dat in het Gaesdonckse handschrift dikwijls wordt afgekort tot h'e. Er komen verschillende schrijfwijzen voor als het woord voluit geschreven wordt en volgens de regels van de reeks wordt dan bij elke hand die schrijfwijze gehanteerd die deze hand in de nabije context van de afkorting gebruikt. Op p. 62 wordt aangegeven hoe de afkorting bij de verschillende handen opgelost zal worden, maar de spelling in de editie komt bij herhaling niet overeen met de aangekondigde schrijfwijze: f. 2v15 Here tegenover Heer; f. 77r16 Here tegenover Here; f. 125r19 here tegenover here; f. 166r2 here tegenover here; f. 212r5 heer tegenover here, waarmee vrijwel alle opties met elkaar verwisseld zijn en de vraag rijst of het niet beter was geweest voor één oplossing te kiezen in plaats van voor elke hand een eigen notatie. Dat zou de lezer weliswaar de mogelijkheid ontnemen om de afkortingssystemen van de verschillende handen te

bestuderen - dat is een van de doelstellingen van de reeks -, maar met een inconsistente weergave is dat ook niet mogelijk.

Tot slot een kanttekening bij het woord 'naetuer' (f. 181v10). In een noot merkt de editeur op dat de eerste 'e' boven het woord is toegevoegd. Het betreft een tekst van Suso en bij wie vertrouwd is met Suso's teksten, roept dat onmiddellijk de vraag op of dit niet een superscript 'e' is zoals die in Suso's dialect, het Zwabisch, normaal voorkomt. Tot dezelfde orthografie behoort dan de superscript 'o' die in de omringende regels tot viermaal toe boven de 'u' te zien is, namelijk in 'lupus' en 'cum' (r. 9) en in 'natuerlicken' (r. 11). Als deze superscript letters behoren tot de Zwabische spelling, dan zouden ze ook superscript weergegeven moeten worden.

De grote verdienste van de inleiding is dat het handschrift nauwkeurig is beschreven en dat het op basis van de beschikbare gegevens is 'thuisgebracht' bij de regularissen in Arnhem. Enkele onnauwkeurigheden ten spijt ('moet dubbel geteld zijn' (p. 18, r. 7/8) lees: 'moet overgeslagen zijn', idem op p. 372, noot 2; 'maar vier regels' (p. 45, r. 28) lees: 'maar zes regels' en 'In tekst 35' (p. 45, r. 29) lees: 'In tekst 34') biedt dit resultaat nieuwe perspectieven. Met de nieuwe editie is het mogelijk geworden om de teksten te bestuderen waarmee de regularissen in Arnhem hun mystieke leven vormden en voedden. Daarmee kan het beeld van het geestelijk leven in dat vrouwenklooster scherper gesteld worden, en wellicht geeft dat aanleiding om meer in het algemeen het beeld van dergelijke vrouwenkloosters uit de late middeleeuwen bij te stellen.

José van Aelst (Utrecht)

Joseph Wijnhoven (red.), *Visitatio Apostolica Episcopatus Leodiensis: der Nuntius Pier Luigi Carafa (1624-1634) als Visitor im Bistum Lüttich*. Leuven: Peeters, 2004 (Documenta Libraria 31), XXVI-258 p., ISBN 9042915439, € 40,00.

Deze bronnenpublicatie behelst het verslag van de visitatie die in 1627-1628 door de Keulse nuntius Pier Luigi Carafa (1581-1655) werd gehouden in het oude bisdom Luik. Ze is als een aanvulling te beschouwen op de uitgave van de ambtelijke briefwisseling van deze nuntius met de Romeinse curie, die Wijnhoven eerder in vier delen bezorgde

in de reeks *Nuntiatuiberichte aus Deutschland. Die Kölner Nuntiatuiberichte* (dl. VII, 1-4, 1980-1995). Tijdens de visitatie werden het kathedraal kapittel, de collegiale kapittels alsmede een groot aantal kloosters en andere geestelijke instellingen bezocht. De geboden gegevens zijn historisch van belang, niet alleen voor de huidige provincies Belgisch- en Nederlands-Limburg, maar ook voor de provincies Luik, Luxemburg, Namen en Henegouwen, alsook voor Aken en het thans Franse gebied rond Givet.

Aan de editie van de Latijnse tekst, bewaard in de Bibliotheca civica te Bergamo, gaat een uitvoerige en heldere inleiding vooraf (p. 1-30). Van de nuntii die van 1585 tot 1795 in Keulen resideerden, verbleven er enkelen geruime tijd in Luik. Dat geldt in het bijzonder voor de nuntius en latere kardinaal Carafa, die vrijwel zijn gehele tienjarige ambtsperiode in de Maasstad verblijf hield (september 1625 - november 1634). Zijn steun en biechtvader was de jezuïet Silvestro Pietrasanta. Die was sterk betrokken bij de uitvoering van de visitatie en verantwoordelijk voor de redactie van het tot dusver onbekende verslag, dat tevens een samenvatting biedt van de visitatieprocedure.

Visitatie door een nuntius was tamelijk uitzonderlijk. Ze kwam slechts daar voor, waar de *ordinarius loci* niet als zodanig werkzaam kon of wilde zijn. En ze richtte zich in hoofdzaak op kloosters en kapittels. Met enige verbazing stelt de tekstbezorger vast dat er tot dusverre aan Duitse zijde nauwelijks systematisch onderzoek is gedaan naar de werkzaamheid van de Keulse nuntius als visitor, terwijl toch al een eeuw lang, in opdracht van de Görres-Gesellschaft, 'Nuntiatuiberichte' worden uitgegeven waarin gegevens zijn te vinden over door de nuntii gehouden c.q. geplande apostolische visitaties. Aan Belgische zijde bestaat weliswaar van oudsher meer belangstelling voor deze activiteit van de pauselijke 'uitkijkpost' aan de Rijn, maar ook dat houdt niet over. Die relatieve verwaarlozing zou samenhangen met het feit, zo veronderstelt de tekstbezorger, dat de verslagen van nuntii nu eenmaal weinig belangstelling aan de dag leggen voor wat sinds enige decennia 'de gewone gelovigen' zijn gaan heten. Voor zicht op het kerkvolk zijn immers de verslagen van bisschoppen, aartsdiakens en landdekens veel belangrijker.

Vóór Carafa is geen Keulse nuntius zo actief geweest in de rol van visitor als Antonio Albergati